

TeVoet Wandelroute 030: Duin- en Bollenstreek (ZH)

Achtergrondinformatie bij de 5 routes

Routes in de Bollenstreek (voor de details: zie de website tevoet.nl)

- Route a: Noordwijk – Hillegom NS (lijnwandeling, 17 km)
- Route b: Keukenhofbos en Wassergeest (rondwandeling, 11 km)
- Route c: Leeuwenhorst (rondwandeling, 6 km)
- Route d: Lisse – Kaag (lijnwandeling, 13 km)
- Route e: Katwijk – Noordwijk De Klei (lijn/rondwandeling, 8/10 km)

Wil je wel eens weten hoe het landschap van west-Nederland is ontstaan en waarom het is zoals het is? Dan moet je gaan wandelen in de provincie Zuid-Holland, waar in de diverse regio's de belangrijkste karakteristieken van het ontstaan van dat landschap door duizenden jaren inwerking van natuur en mens goed zijn te herkennen.

Jaap Mels, die de wandelmogelijkheden hier goed kent, heeft voor TeVoet zijn wandelroutes - natuurlijk zoveel mogelijk onverhard - op papier gezet. Jos van der Heide heeft hier per regio een cultuurhistorische toelichting bij geschreven. Deze bestaat uit de algemene inleiding, een deel gericht op de betreffende regio, en een deel over de steden in deze regio.

Algemene inleiding: het ontstaan van west-Nederland

Het kustlandschap van Nederland is goeddeels gevormd na de laatste Europese ijstijd, het Weichselien, 12.000-70.000 jaar geleden. Toen bereikte het landijs vanuit het noorden Nederland weliswaar niet, maar hier heerste wel een streng toendraklimaat met zeer lage temperaturen en harde poolwinden. Door de massale ijsvorming stond de Noordzee grotendeels droog: de zeespiegel lag zo'n 120-130 m lager dan nu, Engeland maakte deel uit van het Europese vasteland. De kustlijn lag zo'n 600 km verder naar het noorden, in het zuiden stond Het Kanaal tot voorbij Calais goeddeels droog.

Daar kwam verandering in toen de aarde weer begon op te warmen, zo'n 12.000 jaar geleden. Het landijs begon te smelten, rivieren gingen weer stromen, de zeespiegel begon te stijgen, zo'n 8.000 jaar geleden verdween de vaste verbinding tussen Engeland en het vasteland weer onder water. Dit proces ging door tot zo'n 6.000 jaar geleden toen de opwarming tot een einde kwam: de zeespiegel had toen ongeveer het huidige niveau bereikt. (Waarom die opwarming stopte is niet helemaal duidelijk; vermoedelijk heeft dat te maken met variaties in de afstand van de aarde tot de zon of variaties van de stand van de aardas t.o.v. de zon; ook zonnevlekken zouden een rol kunnen spelen.)

Dit langzame proces heeft de kust van Nederland fundamenteel bepaald. De bodem bestond tot ver van de kust uit oude rivierafzettingen, grotendeels pleistoceen zand. Na het herstel van de open waterverbinding onder Engeland langs werd onze kustvorming bepaald door twee getijdengolven en de zeegolven onder invloed van de wind. De eerste getijdengolf komt door Het Kanaal en heeft een keerpunt linksom tussen de Doggersbank en IJmuiden om dan uit te doven. De tweede (grotere) getijdengolf komt langs de kust van Engeland naar beneden en stroomt dan langs de Waddenkust en Denemarken terug om daar uit te doven. Onafhankelijk daarvan veroorzaakt de wind golven aan het oppervlak van de zee: vanwege de maatgevende windrichting staan deze overwegend recht op de kust. Met de verschillende getijdenhoogten en stroomsnelheden langs de kust hebben deze factoren geleid tot drie karakteristieke kustvormen die voor ons belangrijk zijn: de Hollandse kust met een gemiddeld getijdeverschil minder dan 2 m is een gesloten duinenkust, de Zeeuwse en westelijke Waddenkust met een getijdeverschil van 2 tot 4 m hebben een open structuur met relatief grote

eilanden, de oostelijke (Duits-Deense) Waddenkust met een getijdeverschil groter dan 4 m kenmerkt zich door een open structuur met kleinere tot geen eilanden.

Toen de zeespiegelstijging tot een einde kwam begon de kustvorming. Op de kustlijn liep de zee uit op de (ondiepe) kust. Met het zand dat de wind- en getijdengolven aanvoerden ontstonden daarin strandwallen, tussen de wallen ontstonden strandvlakten. Met de voortdurende aanvoer van zand uit zee werden de wallen steeds hoger om uiteindelijk boven de zeespiegel uit te steken. Het droge zand op de wallen werd opgeblazen zodat de duinen ontstonden. Met de doorgaande aanvoer van zand uit zee ontstonden nieuwe strandwallen en duinen waarmee de kust zo'n 5-10 km naar voren uitgroeide (waarvan later weer een deel is afgeslagen!). Achter de duinen lagen (ondiepe) lagunes waarin het zeewater door de getijdenwerking in- en uitstroomde. Deze lagunes waren oorspronkelijk een paar meter diep, maar na verloop van tijd vulde vegetatie ze met veen. Het werd daardoor één aaneengesloten moerasgebied, doorsneden door rivieren en kreken, en vol plassen en vennen.. Het strekte zich uit globaal tot waar het oude land boven de nieuwe zeespiegel lag, hier dus globaal tot de Utrechtse Heuvelrug; aan de zuidkant vormden de grote rivieren – Rijn, Maas en Schelde – een soort afsluiting.

We beginnen deze serie met wandelingen in het noordelijk deel van Zuid-Holland: de Duin- en Bollenstreek (TeVoet Wandelroutes 030) en de Veenstreek (TeVoet Wandelroutes 031) . De ontstaansgeschiedenis van deze twee streken hangt sterk samen en vormen de hoofdlijn van het ontstaan van het landschap in West-Nederland.

Onlangs verscheen in het lentenummer van Puur Natuur, het blad van Natuurmonumenten, ook een artikel hierover met illustratief kaartmateriaal. Dit is on-line te vinden op pag 6 e.v.:

https://issuu.com/natuurmonumenten/docs/pn_lente_2022_lr_single

De Duin- en Bollenstreek

De Duin- en Bollenstreek beslaat globaal het gebied ten westen van de lijn Leiden-Haarlem tussen de Oude Rijn en de Waterleidingduinen. In dit gebied zijn alle kenmerken van het Hollandse kustlandschap goed te zien: een gesloten kustlijn, betrekkelijk hoge duinen op oude strandwallen, daarachter uitgestrekte veengebieden. De kustlijn ligt globaal zuid-noord, de richting van de getijdenstroom in dit gebied; de strandwallen en duinen parallel hieraan, haaks op de richting van de maatgevende windgolven.

Vanaf zo'n 4.000 jaar v.Chr. vestigden zich hier de eerste mensen op de strandwallen, duinen en kreekruggen waar het droog genoeg was; het moerasgebied was vrijwel ontoegankelijk en ongeschikt voor menselijke bewoning. Ze leefden van de jacht op herten en ander wild en visten in de Noordzee en de plassen en rivieren in het binnenland, op de strandvlakten konden ze granen en andere producten telen. In de Romeinse tijd, zo'n 2.000 jaar geleden, werd het wat drukker: de Romeinen bouwden een serie vestingplaatsen langs hun noordgrens, de "limes", die de (Oude) Rijn volgde; ook langs de handelsroutes die zij in het binnenland aanlegden werden nederzettingen gesticht. Maar in de veenstreek daarboven bleef het land schaars bevolkt. De Romeinen trokken zich vanwege de voortdurende onrust langs de limes rond het jaar 300 terug naar het zuiden. Na die tijd veranderde het klimaat en kende Holland een zeer natte periode: het hele gebied werd vrijwel onbewoonbaar, de mensen trokken weg. Pas vanaf de 8ste eeuw werd het weer droger en kwamen er weer mensen terug. Op de strandwallen werden woontorens en versterkte huizen gebouwd, het land werd verder in cultuur gebracht en de agrarische sector werd gevarieerder.

Vanaf de 14de eeuw heeft de mens hier een grote invloed gehad op de inrichting van het landschap. Dat begon met de ontwikkeling van de geestgronden, die liggen tussen de duinen en het veen. Ze zijn

ontstaan toen men begon met het afgraven van duinen om duinzand te gebruiken voor de versterking van de bodem in de steden (Haarlem, Leiden, Amsterdam, Den Haag) die in het veengebied lagen. Het overblijvende vlakke land bleek al snel heel geschikt voor het kweken van kruiden en groenten: het mengsel van het kalkrijke duinzand (kalkrijk door de vele schelpdieren die daarin waren afgezet) en veen zorgde daarvoor. Dat leidde er toe dat duinzand ook veel werd gebruikt voor de ophoging en egalisatie van landbouwgronden. En toen die combinatie ook ideaal bleek voor de teelt van bloembollen kreeg die een stevige basis. Er kwamen kruidenkwekerijen voor medicinale en andere kruiden, de veeteelt kwam tot ontwikkeling evenals de textielindustrie (linnenblekerijen).

De opzet van de Duin- en Bollenstreek is van oudsher sterk noord-zuid gericht. De duinen waren minder geschikt voor bewoning vanwege de aard daarvan: stuivend los zand, onvruchtbare grond, moeilijk toegankelijk. Maar vlak daarachter op de strandwallen was het droog genoeg voor bewoning: de strandvlaktes tussen de wallen waren wel geschikt voor voedselteelt, in de duinen was voldoende wild te bejagen, op zee en in kreken en meren zat volop vis. Wel beperkte de bewoning zich tot een betrekkelijk smalle strook parallel aan de duinen: ten westen had je de zee, naar het oosten liep je snel vast in het drassige veen. Dat veranderde pas geleidelijk met de aanleg in de 17de eeuw van de trekvaart Haarlem-Leiden en de parallelle spoorlijn in de 19de eeuw. Doordat voor de eerste veelal bestaande waterlopen werden gebruikt en de tweede die eerste volgde lagen ze beide ver buiten bewoond gebied; pas met het verbeteren van de poldertechnieken (dijkbouw en bemaling) en de aanleg van verharde wegen in de 19de eeuw verbreedde de bewoning ook in oostelijke richting.

Tot dan toe was er nog geen sprake van een echte “Bollenstreek”. Er werden wel bloembollen geteeld, maar op kleine schaal. Zo waren tulpen en hyacint al in de 16de eeuw vanuit Kazachstan via Turkije en Wenen bij de Hortus Botanicus van de Universiteit van Leiden gekomen. De rijke stedelingen die in de 17de eeuw in deze streek op aantrekkelijke plekken hun buitenplaatsen bouwden hadden die mooie bloemen ook graag in hun tuinen, zodat er op kleine schaal bollen werden geteeld. Maar pas in de 19de eeuw werd dat grootschalig met de toenemende welvaart in Nederland, waardoor de vraag naar bloemen sterk toenam. En door de technische vooruitgang op dat moment waardoor die schaalvergroting ook mogelijk werd: met het nieuwe stoomgemaal dat in 1880 in Katwijk werd gebouwd kon de waterstand in het bollengebied nog beter worden geregeld.

Toelichting over de Veenstreek vindt u bij de routes in de Veenstreek, TeVoet Wandelroutes 031 (website tevoet.nl)

Plaatsen in de Duin- en Bollenstreek

De Duin- en Bollenstreek kent geen grote(re) steden, wel een aantal dorpen met hun eigen karakter. Met de wandelingen in deze serie kom je langs een paar daarvan.

Katwijk aan Zee

Katwijk aan Zee ligt in de duinen aan de officiële monding van de Rijn in de Noordzee. Tot in de 12de eeuw was dit de hoofdader: de Romeinen bouwden hier een (inmiddels in zee verdwenen) castellum om de monding te beschermen (m.n. tegen de Friezen, de barbaren uit het Noorden). Maar toen werd bij Wijk bij Duurstede de hoofdstroom verlegd naar de Lek vanwege de vele overstromingen in het binnenland. De (Oude) Rijn, die liep van Wijk bij Duurstede via Utrecht en Leiden naar Katwijk, kreeg daardoor veel minder water te verwerken met als gevolg dat hij hier steeds meer verzandde. Uiteindelijk bleef hier alleen het huidige afwateringskanaal over.

In de Hollandse Natte Periode verdween het dorp bijna helemaal om vanaf de 14de eeuw weer te groeien; belangrijk waren de binnenvaart en de visserij (tot midden 20ste eeuw had Katwijk de grootste vissersvloot van Nederland!). En sinds het begin van de 20ste eeuw het toerisme. Omdat in de Tweede Wereldoorlog een brede strook van de bebouwing langs de kust moest wijken voor de Atlantikwall is een groot deel van het oorspronkelijke karakter van het dorp wel verloren gegaan.

Noordwijk aan Zee

Ook Noordwijk aan Zee ligt in de duinen. De eerste sporen van bewoning hier zijn ca 4.000 jaar oud, maar van echte bewoning is pas sprake sinds de 12de eeuw. Vóór de Reformatie was het korte tijd een bedevaartsoort omdat er vroeger een missionaris door Noormannen was vermoord.

Vanouds is Noordwijk aan Zee een vissersdorp, van waaruit met platbodems de zee werd opgegaan (Noordwijk heeft geen haven). Ook was de kruidenteelt belangrijk: in de 18de en 19de eeuw was Noordwijk het belangrijkste kruidencentrum van Nederland, vooral vanwege de teelt van medicinale kruiden. Sinds het begin van de 20ste eeuw is het toerisme de belangrijkste economische factor.

Hillegom

Hillegom ligt op een van de eerste strandwallen die zijn ontstaan toen de zeespiegelstijging ophield, zo'n 6.000 jaar geleden (sindsdien is de kustlijn door duin aangroei en gedeeltelijke afslag zo'n 7 km naar het westen opgeschoven). Omdat zo'n strandwal één van de eerste plekken was waarop je in dit wad-achtige gebied je voeten droog kon houden trokken deze de eerste bewoners.

Hillegom is in dezelfde tijd als Lisse ontstaan. In de 17de eeuw ontdekten de welgestelden uit Haarlem, Amsterdam en Den Haag de schoonheid van dit gebied en lieten er fraaie buitenplaatsen bouwen (een belangrijk voordeel van Hillegom was de relatief goede bereikbaarheid vanuit die steden.)

Tegenwoordig is de bloembollencultuur voor Hillegom zeer belangrijk, maar in feite begon die hier pas toen in de 19de eeuw bollentelers uit andere gebieden de mogelijkheden in Hillegom ontdekten. Helaas ging deze expansie wel gepaard met een grootschalige afgraving en egalisering van het oude duinlandschap, en afbraak van de meeste oude buitenplaatsen.

Lisse

Ook Lisse ligt op zo'n oude strandwal; het is ontstaan in dezelfde tijd als Hillegom. Hier zijn sporen van bewoners uit die tijd gevonden. Dat waren vermoedelijk Kelten, die op deze plek een oppidum bouwden, een versterkte opslagruimte.

Vanaf de 16de eeuw ontwikkelde zich rond Lisse de bloembollencultuur. Meer en meer werden de omringende duinen afgegraven, bossen werden omgehakt en het land werd geëgaliseerd. Uiteindelijk werd Lisse het centrum van die cultuur, waarmee het volop handel, werkgelegenheid en welvaart kreeg. Maar hierbij is niet alles platgeslagen: zoals in de hele Bollenstreek werden landgoederen waarvan de eigenaren niet megingen in de bollen gespaard en bleven (goeddeels) in de oorspronkelijke staat. In Lisse zie je daar twee voorbeelden van: de landgoederen Wassergeest en Keukenhof.

Warmond

Warmond ligt in het verlengde van Lisse op een van de oudste strandwallen in dit gebied, op de rand van het veengebied. De eerste bewoning van Warmond stamt ook uit die préhistorische tijd, maar

van een echte nederzetting was nog geen sprake. En wat er was verdween weer na de Romeinse tijd, zo'n beetje na het jaar 300.

Na de Hollandse Natte Periode kwam Warmond weer op als vestigingsplaats van een kapel. Maar vanaf de 13de eeuw wordt Warmond belangrijker als de Heer van Warmond een politieke rol gaat spelen en een kasteel bouwt, het "Huys te Warmont". Warmond wordt een "Hoge en Vrije Heerlijkheid", een zelfstandig en onafhankelijk gebied (een "staat in de staat"). Dat gaf de Heer de ruimte om diverse kloosters en kerken te bouwen: Warmond werd een waar religieus centrum (hoewel het leven in de kloosters naar verluid nogal "feestelijk" was!).

Met het begin van de Tachtigjarige Oorlog brak voor Warmond een slechte tijd aan. Ter verdediging van Leiden sloopten de Leidenaren alle grote gebouwen hier en Staatse soldaten plunderden het dorp tijdens een munitie. Maar successievelijk werd de Republiek sterker en keerde de rust terug: met de brokstukken van de sloop werd het Huys te Warmont herbouwd evenals boerderijen en kerken (zij het dat die nu protestants waren).

In de Gouden Eeuw was Warmond een trefpunt van diverse culturele en wetenschappelijke beroemdheden zoals Jan Steen en Antoni van Leeuwenhoek. Dat kwam o.a. doordat steeds meer welvarende stedelingen in deze omgeving "buitenplaatsen" bouwden waar zulke beroemdheden graag op bezoek kwamen; deze trend zette zich door tot in de 18de eeuw voort, toen ook Betje Wolf en Aagje Deken in Warmond kwamen. En het Groot Seminarie dat in 1799 werd geopend hielp daarbij ook.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn veel typisch Warmondse zaken uit de Vrije Heerlijkheid verdwenen zoals de tolpoort, de beurs, het seminarie en de zelfstandigheid: wel gebleven is het fraaie dorpsgezicht, nu officieel beschermd. En gekomen is de watersport, met zijn ligging aan de rand van de Kager Plassen een recreatief hoogtepunt!

Met dank aan A.G. Jongmans e.a. "Landschappen van Nederland" en Wikipedia.